

شناسایی نقاط با ارزش شهری در مشهد^۱

دکتر محمد رحیم رهنما (دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد)

rahnama@ferdowsi.um.ac.ir

چکیده

حفظ ارزش‌های شهری و چگونگی تبدیل آنها به هویت شهر، دغدغه‌ی بسیاری از متخصصان شهرشناسی در عصر اطلاعات، ارتباطات و جهانی شدن است. زیرا هنوز اندیشه‌ی نفی گذشته، در مضامین بسیاری از طرح‌های توسعه‌ی شهری وجود دارد و ارزش را در ساخت‌های کالبدی دارای استحکام سازه‌ای، نه در چیز دیگری، جستجو می‌کنند. هدف این پژوهش در مرحله‌ی اول بیان مفهوم، سلسله مراتب و اهمیت ارزش‌ها در هویت‌سازی شهری با ارایه‌ی شواهدی از عناصر کالبدی شهری جهان است. در مرحله‌ی دوم با توجه به اهمیت ارزش‌ها و هویت‌های شهری در تقویت فرهنگ محلی و ملی در عصر جهانی شدن، ارزش‌های شهری در مشهد، که شدیداً در معرض نابودی در نتیجه‌ی اقدامات گسترده نوسازی است، با تکمیل ۴۱۲ پرسشنامه از سه گروه زائران (۱۰۴ تن)، کسبه (۱۹۹ تن) و شهروندان (۱۰۹ تن) در ۱۲ منطقه‌ی شهرداری مشهد، اطلاعات مربوط به ارزش‌های شهری جمع آوری و نتایج با استفاده از الگوهای آماری از جمله تکنیک تحلیل اوریانس، تحلیل گردید. نتایج نشان از شناسایی ۵۳ نقطه‌ی با ارزش شهری در سه نوع الگوی پراکنش محوری (۱۲ محور)، محوطه‌ای (۱۹ مجموعه) و بنا (۲۲ بنا) می‌باشد. همچنین در این مطالعه نقاط با ارزش به لحاظ ماهیت موضوع به هشت موضوع تقسیم بندی شدند، که نقاط با ارزش به لحاظ مذهبی، گردشگری، تجاری-بازرگانی و تاریخی در اولویت اول تا چهارم این نقاط قرار گرفتند. شامل عناصر با ارزشی مانند حرم مطهر حضرت رضا(ع) در مرحله‌ی اول، به لحاظ مذهبی، طبقه به لحاظ گردشگری، بازار امام رضا(ع) به لحاظ تجاری و توس به لحاظ تاریخی شد. تفاوت معنی داری بین

کسبه ، شهروندان و زایران در خصوص موضوع‌های با ارزش (هشت موضوع) مشاهده شده است. ارزش‌های گردشگری و مذهبی بین گروه‌های پاسخ‌گو تفاوت معنی‌داری نداشته و دارای اعتبار یکسانی بودند. بنابراین می‌توانند در اولویت قرار گیرند. نقاط باارزش شهری دیگری مانند حمام و مسجد شاه ، سرای عزیزالله اف ، مصلی پایین خیابان و غیره وجود دارد ، که از چشم پاسخ‌گویان پنهان مانده است و نیازمند توجه می‌باشد.

کلید واژه‌ها: شهر مشهد ، شناسایی ، نقاط با ارزش هویت

درآمد:

گام‌های اولیه‌ی فعالیت‌های مربوط به شناسایی عناصر با ارزش شهری را باید از آغاز جنبش احیاء بافت قدیم شهرها در اروپای غربی، به ویژه در کشورهای فرانسه و انگلیس پس از شروع انقلاب صنعتی (دوره ۱۸۳۰ - ۱۷۶۰)، جستجو کرد. این جنبش با فعالیت «بارون جی هوسمان^۱ شهردار وقت پاریس» برای نوسازی مرکز این شهر در دهه‌ی ۱۸۵۰ شروع شد (حیبی و دیگران، ۱۳۸۱: ۷۶). فرانسوی‌ها در سال ۱۸۳۷، تشکیلات خاصی را به نام "کمیته ویژه هنرها و بناهای تاریخی" بنیان نهادند که کار آن فهرست‌برداری و حفظ عناصر و اماکنی بود که در خطر ویرانی قرار داشت. پنجاه سال بعد در انگلستان یعنی در سال ۱۸۷۷، ویلیام موریس انجمنی را برای حفظ ساختمان‌های قدیمی پایه‌گذاری کرد که در این انجمن هنوز پا برجاست و پیشرو بسیاری از سازمان‌های دیگر در زمان حاضر به شمار می‌رود (توسلی، ۱۳۷۱: ۱-۴۰). به این ترتیب مجموعه قوانین مربوط به حفظ و احیاء آثار با ارزش که پیشینه‌ی آن به قرن نوزدهم باز می‌گردد تا حال حاضر همچنان ادامه و تکامل یافته است.

در اوایل قرن بیستم، دیدگاه‌های رادیکالی مبتنی بر تخریب بخش‌های قدیمی شهرها، به ویژه، پس از جنگ جهانی اول (۱۸-۱۹۱۴)، بر دیدگاه به‌سازی بافت قدیم غلبه کرد که در این میان برداشتن محله‌های قدیمی و تخریب آثار با ارزش میراثی بسیار بودند. بانفوذترین اینها

1- Baron.G,Hussman

لوکوربوزیه^۱ (۱۸۸۷-۱۹۶۵) بود که در طرح شهر درخشان^۲ در دهه‌ی ۱۹۲۰ که خواهان فداکردن بخش قدیمی پاریس از طریق جایگزینی بناهای عظیم بود (رهنما، ۱۳۷۵: ۷۰). این پیشنهاد خطرناک گرچه به مرحله‌ی عمل نرسید، اما اندیشه‌ای که آنها را تغذیه می‌کرد به طور مؤثر به نابودی تعداد فراوانی از محله‌های قدیمی اروپا کمک کرد. همگام با این افکار جنگ جهانی دوم نیز منجر به تخریب و ویرانی و صاف‌شدن برخی از بافت‌های قدیمی شهرهای اروپایی، بیش از آنچه در گمان معماران نوگرا می‌گنجید، گردید (بیانکا، ۱۳۶۹: ۲۵-۲۲۱). از جمله اقدامات چائوسکو رئیس جمهور سابق رومانی در تخریب و ویرانگری بخش مرکزی بخارست و اخراج چهل هزار تن با توسل به نیروی نظامی است. این عمل منجر به خودکشی‌ها، مرگ‌های ناخواسته و از بین رفتن تاریخ و یا مدفون شدن آثار تاریخی در مجموعه‌های آپارتمانی گردید. (لیکیاردوپول، ۱۳۶۹: ۷-۲).

پس از جنگ جهانی دوم، اصول «لوکوربوزیه» مورد تأیید دولت‌های جهانی قرار گرفت که از آن به عنوان پاسخی آسان و سریع به تقاضاهای نوسازی یاد کرده و وی را به عنوان مبلغ حقیقی شهرسازی نوین انتخاب کردند (Legates, et al, 2002: 134). ویرانی‌های مراکز شهری ناشی از جنگ دوم جهانی، الگوهای بازسازی بزرگ مقیاس را تقویت کرد، اقدامات ویرانگرانه‌ی ۲۵ ساله در جهت نوسازی و بازسازی بعد از جنگ در بسیاری موارد از خرابی‌های ناشی از بمباران زمان جنگ اسفناکتر بود. نتیجه‌ی این اقدامات نامطلوب در اروپا که به میراث گذشته بی‌اعتنا مانده بود، عکس‌العمل عمومی را در برابر نوسازی‌ها و بازسازی‌ها برانگیخت و رفته رفته مخالفت با ادامه‌ی سیاست بی‌اعتنایی به فرهنگ گذشته قوت گرفت. و در پایان دهه‌ی ۱۹۶۰ اندیشه‌ی تازه پدید آمد. در شهرهای بی‌هویت که در آنها مردم هیچ دلیلی برای تطبیق خود با محیط ساخته شده نداشتند، عیوب "ماشین مسکونی"، تماماً نمودار شد. به هر حال پیدایش یک وجدان محیط زیستی کم‌کم موجب تغییر در برداشت‌های معماری و شهرسازی حاکم شد (بیانکا، ۱۳۶۹: ۲۴). بالاخره کاهش "منابع تاریخی" شهرهای بزرگ

1- Le Courbousier

2- Radiant Town

مقامات شهرداری و معماران را ناگزیر کرد تا بیشتر از پیش مواظب مصالح تاریخی باقی مانده باشند. در کنار گرایش شروع حفظ آثار تاریخی تمایل افراطی برای پاسداری از آثار باستانی پدید آمد که حتی بازسازی و نوسازی ابنیه‌ی مرده و غیر تاریخی را نیز مانع می‌شد. مقررات شدیدی برای نوسازی بناها وضع شد.

این گرایش فکری در فرانسه منجر به وضع قانون مالرو در سال ۱۹۶۲ گردید که مداخله‌ی دولت به طور فعال را در امر بازسازی بخش‌های از شهر به نام "بخش‌های قابل نگهداری" تضمین نمود. یا در انگلستان قانون "دونکان ساندیز" راه را برای مشارکت مردم و دولت در جریان بازسازی، به مقیاسی، که قبلاً ممکن نبود، بازکرد (توسلی، ۱۳۷۱: ۴۱). این شخص در سال ۱۹۵۲ سازمان اعتماد به شهروندان را بنیان نهاد که محرک و مشوق مردم و ایجاد اطمینانی در میان شهروندان نسبت به رسیدگی به آثار و حفظ آنها بود.

همچنین در بیانیه‌های مختلف از جمله توصیه نامه‌ی یونسکو در سال ۱۹۶۲ (کلاتری و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۹) و بیانیه‌ی مکزیکوسیتی ۱۹۹۹، که به بیانیه‌ی گردشگری فرهنگی معروف است، بر مفهوم جامع و جهانی میراث و تعامل آن با گردشگری تأکید کرد و آن را وسیله‌ای برای تبادل فرهنگی تلقی کرد. براساس این بیانیه، فعالیت‌های گردشگری و حفاظتی در بافت‌ها و مجموعه‌های تاریخی باید با احترام به علایق و سنن و خواست‌های مردم محلی و منطقه‌ای و در جهت ارتقای سطح زندگی آنان همراه شود و یا در بیانیه سال ۲۰۰۰ مکزیکوسیتی بر حفاظت از میراث ساخت و سازهای بومی به عنوان نماد زندگی معاصر، سند تاریخی و بخشی از دیدگاه فرهنگی تأکید کرد (حبیبی و دیگران، ۱۳۸۱: ۱۵۵).

آنچه مهم است فضاهای شهری، فضاهای پویا و تغییر پذیری اند که بر اثر تغییرات کمی و کیفی شهر، دگرگون شده اند (سلطان زاده، ۱۳۷۲: ۱۹). در هفتاد ساله‌ی اخیر، روند تحولات اجتماعی و اقتصادی تغییرات فراوان و شگفتی را در بسیاری از این فضاها به صورت برنامه ریزی شده پدید آورده است. از جمله در شهر مشهد مداخله در بافت قدیم شهر مشهد از سال ۱۳۰۷ (سعیدی رضوانی، ۱۳۴۴: ۱۸۷)، طرح موسوم به فلکه حضرت رضا (ع) به مساحت تقریبی ۳۰ هکتار در سال ۱۳۵۴ (دیشیدی، ۱۳۷۴: ۶۷) و طرح‌های توسعه‌ی حریم حرم مطهر

حضرت رضا (ع) و طرح نوسازی و بازسازی بافت پیرامون حرم مطهر حضرت رضا(ع) پس از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) از عوامل عمده تخریب حداقل آثار با ارزش میراثی نه تنها در مرکز شهر، بلکه در کل شهر از نظر شهروندان اعم از ساکنان (مجاوران) و زائران می باشد. بنابراین مسأله تحقیق به شرح زیر است.

مسأله‌ی تحقیق

فراموشی و محو تدریجی ارزش های شهری، همانا بی توجهی و بی اعتنایی به محیط ادراکی گذشته و جلوه های تمدن نمای اعصار و قرون گذشته است، که محصول باورها، ذوق، اندیشه، هنر، فرهنگ و تمدن پیشینیان است. و به دلیل بی مهربی و کم توجهی دست اندرکاران مدیریت شهری و غلبه‌ی جلوه های نوین و اندیشه‌ی سوداگری اقتصادی، به تدریج در حال انقراض اند. و باعث انقطاع منشأ تکامل تاریخی است. همچنین با توجه به نقش گردشگری و اقتصاد فرهنگی در توسعه‌ی شهری، در هزاره سوم میلادی، شهرها به ویژه شهرهای با سابقه‌ی تاریخی در کانون توجه اند. شهر مشهد، با توجه به جنبه‌های تاریخی، مذهبی، زیارتی و گردشگری، از پتانسیل بالایی در این زمینه برخوردار است. بنابراین شناسایی و به دنبال آن حفظ ارزش های شهری، گام مهمی در راستای تحقق توسعه‌ی پایدار شهری است. ولی مسایلی از قبیل رشد سریع جمعیتی و به دنبال آن تغییرات کالبدی گسترده در شهر از یک طرف و اولویت یابی جنبه های اقتصادی در طرح‌های توسعه‌ی شهری و تنزل ارزش‌های شهری در حد سه شاخص کمی برای سنجش فرسودگی از غیر فرسودگی بافت‌های شهری (این شاخص‌ها از طرف وزارت مسکن و شهرسازی برای شناسایی بافت‌های فرسوده شهری معرفی شده‌اند: ۱. ۵۰٪ قطعات بلوک‌ها کمتر از ۲۰۰ مترمربع وسعت داشته باشند، ۲. ۵۰٪ معابر بلوک‌ها کمتر از شش متر عرض داشته باشند، و ۳. بلوک‌هایی که ۵۰٪ واحدهای آن فرسوده باشند - فاقد سیستم سازه ای و به عبارتی ناپایدار و غیر استاندارد باشند. بر این اساس در طرح شناسایی بافت فرسوده شهر مشهد ۲۲۰۰ هکتار از محدوده‌ی شهر مشهد، به ویژه منطقه مرکزی شهر، فرسوده قلمداد شده است. (وزارت مسکن و شهر سازی،

۱۳۸۵)) این موضوع، زمینه‌ی لازم را برای کم توجهی بیشتر مدیریت شهری در تخریب حداقل منابع میراثی موجود با مجوز قانونی در قالب طرح‌های نوسازی فراهم کرده است. لذا بازخوانی ارزش‌های شهری از دیدگاه شهروندان، به عنوان نیاز نسل فعلی و آینده ضرورت شناسایی آنها و تحلیل دیدگاه اقشار مختلف شهر مشهد در این خصوص مسأله‌ی اصلی تحقیق است.

فرضیه‌ی تحقیق

با توجه به این که هدف عمده تحقیق "شناسایی عناصر با ارزش شهری" است، لذا از طریق روش‌های گوناگونی، اعم از مراجعه به اسناد و مدارک تاریخی (سفرنامه‌ها و غیره)، تحقیقات میدانی (برداشت میدانی عناصر شهری و تعیین میزان ارزش‌مندی آنها) و نظر سنجی از شهروندان (مجاوران، زایران و غیره) امکان جمع آوری آمار و اطلاعات پیرامون شناسایی ارزش‌های شهری فراهم می‌شود. در این تحقیق شناسایی عناصر با ارزش شهری از دیدگاه شهروندان، اعم از مجاوران و زایران می‌باشد. و مجاوران نیز به کسبه و سایر اقشار تقسیم شده‌اند، لذا فرضیه‌های تحقیق بدین شرح‌اند:

۱. زایران و مجاوران بر عناصر و ارزش‌های شهری تکیه کنند که به لحاظ کارکردی

فعال‌اند.

۲. تفاوت معنی داری بین نقطه نظرات مجاوران (کسبه، سایر اقشار) و زایران در

خصوص عناصر با ارزش شهری وجود ندارد.

هدف تحقیق

هدف عمده تحقیق شناسایی نقاط با ارزش شهری در شهر مشهد از دیدگاه شهروندان

(مجاوران و زایران) است، که شامل اهداف کمی زیر است:

۱. تشریح مفاهیم مربوط به ارزش‌ها، هویت‌ها و طبقه بندی ارزش‌ها؛

۲. شناسایی نقاط، محورها و مجموعه های با ارزش شهری مشهد از نظر شهروندان (مجاوران و زایران)؛

۳. رایه‌ی راه حل‌هایی برای شناسایی و احیاء عناصر با ارزش شهری (نحوه‌ی مداخله).

روش تحقیق و تعیین حجم نمونه

روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی و کمی است که علاوه بر بهره‌گیری از مطالعات اسنادی از تکنیک پرسشنامه برای جمع‌آوری آمار و اطلاعات از پاسخ‌گویان استفاده شده است. از الگوهای آماری از جمله آنالیز واریانس برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. همچنین با توجه به جمعیت ثابت شهر مشهد و زایران در سال ۱۳۸۵ و استفاده از فرمول‌های آماری انتخاب حجم نمونه (فرمول کاکران) (حافظ نیا، ۱۳۸۳: ۴۰-۱۳۹) و سطح اطمینان ۹۵.۰ و خطای ۰.۰۵، در نهایت حجم نمونه ۴۱۲ تعیین شد، که مجدداً با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای^۱ بین دوازده منطقه شهرداری مشهد براساس جمعیت بین زایران (۱۰۴ تن) و مجاوران (۳۰۸ تن) و همچنین بین مجاوران در دو گروه کسبه (۱۰۹ تن) و سایر اقشار (۱۹۹ تن) توزیع شد.

مبانی نظری: مفاهیم، دیدگاهها و سلسله مراتب ارزش‌ها

ارزش در لغت به معنی بهاء، قیمت، شایستگی، برازندگی، قابلیت استحقاق و اعتبار یک سند است. (معین، ۱۳۷۱: ۱۹۹). همچنین ارزش^۲ در فرهنگ آکسفورد به معنی سودمندی و مهم بودن است و به معنی آنچه در زندگی مهم و با ارزش است، می‌باشد (Wehmeier, 2005: 1435). مفهوم ارزش در فرهنگ جامع مدیریت به معنی قدر، بهاء، ارزش و اعتبار آمده است (واورونوس و دیگران، ۱۳۸۱: ۹۰۹). برخی از دانشمندان مانند مازلو معتقدند که مفهوم ارزش، هم وزن مفهوم نیاز است برخی هم برآن‌اند که ارزش اساسی بیولوژیک دارد و بر نیازهای اساسی مبتنی است. و ارزشی نزد فرد یافت نمی‌شود، مگر آن‌گاه که نیاز خاصی

1- Stratified Sampling

2- Value

داشته باشد. بنابر این نیازهای اساسی همان چیزهایی هستند که موجود زنده را از نظر زیستی می‌سازند و نظام انتخاب های او را تعیین کرده و مشابه ارزش‌های زیستی هستند. این ارزش‌ها ، بعدها با رشد فرد ، به ارزش‌های اجتماعی ، تغییر می‌یابند(روشه ، ۱۳۷۷ : ۷۸). به بیان ساده تر، مفهوم ارزش به معنای بهاء صحت یا برتری حالت یک شیء نسبت به سایر حالت‌های آن را ارزش آن حالت می‌نامیم. یا "ارزش آن چیزی است که یک فرد می‌گوید خوب یا بد است" و "ارزش اجتماعی آن چیزی است که اکثریت یک گروه یا جامعه می‌گویند خوب است یا بد." (رفیع پور ، ۱۳۷۷ : ۱۶۲). نهایت این که توافق کاملی بر سر تعریف ارزش وجود ندارد ولی در مفهوم سازی ارزش بر سه محور تأکید می‌شود : ۱. ارزش‌ها مستقیماً قابل مشاهده نیستند ، ۲. ارزش‌ها با ملاحظات اخلاقی همراه‌اند و ۳. ارزش‌ها پنداشت‌های مطلوب‌اند. (چلبی ، ۱۳۸۳ : ۲۴)

ارزش از دیدگاه رفتارگرایان و جامعه‌شناسان نیز تعریف شده است. از دیدگاه رفتارگرایان ارزش " امور مطلوبی است که بر انتخاب افراد اثر گذاشته" و از دیدگاه جامعه‌شناسان ارزش‌ها محصولات اجتماعی هستند، که در کنش و تعاملات انسانی ایجاد و انتقال گردیده‌اند (Peterson et al, 1970: 290-91)

از نظر کلون و اشتر تیک سلسله‌ی ارزش‌ها نسبتاً ثابت‌اند و کمتر دچار تغییر می‌شوند. و یا به ندرت ارزش‌های جدیدی در جامعه ایجاد می‌شوند و یا از بین می‌روند و اگر تغییری در ارزش‌ها دیده می‌شود، تحول در سلسله مراتب ارزش‌ها تا ایجاد ارزش‌های نوین ،سلسله مراتب ارزش‌هاست که تغییر می‌کند ، ارزش‌های مسلط ضعیف می‌شوند و ارزش‌های دگرگون شده رده‌های پایین تر، جای آنها را می‌گیرند(روشه ، ۱۳۷۴ : ۸۱-۸۵).

پارسونز سلسله مراتب ارزش‌ها را براساس چهار خرده نظام ۱. اجتماعی، ۲. فرهنگی ، ۳. شخصیتی و ۴. ارگانیکی تقسیم نموده است (الله بیگی ، ۱۳۸۴ : ۱۱۹). میلتون روکیچ^۱ ارزش‌ها را به دو گروه عمده تقسیم کرده است: ۱. ارزش های ابزاری(ارزش های که به شیوه رفتار مربوط می‌شوند) و ۲. ارزش های غایی(غایت‌های مطلوبی که ارزش تلاش برای رسیدن به آن

1- Mlilton Rokeach

را دارد، مانند رستگاری و صلح جهانی). همچنین اینگلهارت ارزش‌ها را از لحاظ آشکار سازی و ارضای نیازها به دو دسته تقسیم کرده است: ۱. ارزش‌های مادی (هدفشان ارضاء نیازهای پایه‌ای است که برای حیات و زندگی انسان ضروری است)، ۲. ارزش‌های فرامادی (این ارزش‌ها موجب ارضای نیازهای درونی و لذت بخش و ارتقاء خاطر و اعتبار اجتماعی و مشارکت جمعی می‌باشد) (روشه، ۱۳۸۷: ۶-۷۵).

برنامه ریزان و طراحان شهری نیز معمولاً دارای نقطه نظرات خاص خود در مورد شهرها بوده و مجموعه‌ای مشخص از ارزش‌ها را درباره‌ی شهر و به ویژه شکل شهر ارایه داده‌اند. از جمله می‌توان به کوین لینچ اشاره کرد وی در خصوص ارزش شهرها بر این باور است که شهر خوب باید دارای شهریت باشد. تنوع، بداعت، خوش منظری و سطح آزادی ارتباط متقابل از خصوصیات آن است (کوین لینچ، ۱۳۶۷، ۴۸۸).

نهایت این که برای ارزش، دو عنصر اساسی باید قایل شد: ۱. عنصر شناختی (پنداشتی)، یعنی ارزش دارای یک سازه منطقی باشد و هم زمان دارای اندیشه (معنا) و احساس (مطلوبیت) باشد. ۲. عنصر عاطفی (مطلوبیت)، در این بعد ارزش صرفاً خواسته یا برتری نیست، بلکه مطلوب پذیر است. یعنی آنچه که احساس می‌شود برای خواستن مناسب است. (چلبی، ۱۳۸۳: ۲۵). تصویرشمار ۱۰ گویای بخشی از ارزش‌های شهری تبدیل به هویت شده در بلونیای ایتالیا است که علی‌رغم این که به لحاظ فیزیکی و کالبدی فرسوده و غیر قابل نگهداری است و به گفته‌ی تهیه‌کنندگان طرح‌های جامع شهری (از جمله مشهد) استحکام سازه‌ای ندارد (یکی از شاخص‌شناسایی بافت‌های فرسوده شهری، پیشنهادی وزارت مسکن و شهرسازی). ولی به لحاظ تاریخی نماد میراث تمدن شهر در گذشته است، لذا ارزش تلقی شده و متولیان شهری آن را نه تنها تخریب نموده و بر ویرانه‌ی آن آسمان خراشی نساخته‌اند. در صورتی که در شهرهای ایران و از جمله مشهد صدها آثار با ارزش شهری به دلایل مختلف تخریب و از بین رفته‌اند و به جای آن مجتمع‌های تجاری و غیره ساخته شده‌اند (کاروان سرای ملک، باغ تولیه، ارگ شهر، دروازه‌های شهر و غیره).

تصویر ۱. بخشی از برج و حصار قدیمی شهر بلونیا در ایتالیا

ماخذ: نویسنده، تاریخ عکس‌برداری، شهریور ۱۳۸۴

گذار از ارزش‌ها به هویت

دغدغه‌ی بسیاری از فرهنگ‌گرایان، نه تنها شناسایی و حفظ ارزش‌هاست، بلکه چگونگی تبدیل ارزش‌ها به هویت^۱ می‌باشد. یعنی ارزش‌ها از طریق نظام برنامه‌ریزی به هویت تبدیل شوند. بنابر این هویت «تصویری بصری از محیط که کیفیت‌های بی‌مانند یا معینی را منعکس می‌سازد» تعریف شده است (Merrett, 2001: 261). همچنین هویت به عنوان یکی از مفاهیم چهارگانه طراحی اجتماع همراه با کارکرد، نظم و جاذبه تعریف شده است. و تمایز به عنوان جزو اصلی تشکیل دهنده هویت مکان نگریسته شده است (Al Hathloul et al, 1999: 262). همچنین هویت به معنی هستی و وجود است. هویت حقیقت جزئی‌ای است که ماهیت آن با تشخیص، لحاظ و اعتبار شود. وجود خارجی است و مراد تشخیص است (معین، ۱۳۶۲، ۵۲۲۸). یا "هویت" وجه تمایز بین خود و دیگران است. تشخیص هویت یعنی آن که: چه هستی، که هستی، کجایی و چه کاره‌ای؟ (شیع، ۱۳۸۵: ۶۴۹). هویت معناسازی بر اساس ویژگی‌های فرهنگی یا مجموعه‌ی به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی است که بر منابع

1- Identity

معنایی دیگر اولویت داده می شود (کاستلز، ۱۳۸۴: ۲۲). ارزش‌ها عمدتاً ممکن است جنبه‌ی نظری و تئوریک داشته باشد و به صورتی بصری قابل مشاهده نباشد. از این رو تبدیل ارزش‌های نظری به صورت تصاویری بصری، که هویت نامیده می شود، می تواند نقش عمده‌ای در ابقا و آشکارسازی آن داشته باشد.

هویت‌ها از عوامل مختلفی برمی‌خیزند، برای تعریف بیشتر هویت باید از تاریخ، جغرافیا، زیست‌شناسی، نهادهای تولید و بازتولید، خاطره‌ها و رؤیاها (روان‌شناسی) دستگاهها و جهاز قدرت و الهامات دینی استفاده کرد (کاستلز، ۱۳۸۲: ۱۰۵-۱۰۳). هویت‌ها بر مبنای شرایط محیط طبیعی، محیط اجتماعی و فرهنگی پای می‌گیرند و به نوبه‌ی خود رفتارها، معیشت‌ها، فنون ویژه، تولیدات و ساخته‌های منبعث از خود را تشکیل می دهند (شیعه، ۱۳۸۳: ۱۸).

در کشورهای مختلف تلاش‌های فراوانی نه تنها برای حفظ ارزش‌های غیر ملموس و ملموس (هویت یافته)، بلکه تبدیل ارزش‌ها به هویت کالبدی در قالب برنامه‌های توسعه‌ی شهری انجام گرفته است. از این نمونه‌ها می‌توان به احداث محله‌ی دیپلماتیک^۱ شهر ریاض و شهر صنعتی یانبو^۲ در ساحل دریای سرخ کشور عربستان اشاره کرد (Al Hathloul et al, 1999: 262). در این دو نمونه، ترکیبی از عناصر فرهنگ بومی (بادیه نشینی) مانند، رنگ خاک در نمای ساختمان، استفاده گسترده از گیاهان محلی مانند درختان خرما سازگار با شرایط اقلیمی خشک. عناصر شاخص شهری از جمله مسجد جامع در مرکز شهر و به همراه ساختمان‌های دولتی و فرهنگی، تجاری و فضای اداری و مساجد جامع با مناره‌های بلند، مهمترین مشخصه‌ی محله‌های شهر به صورت سلسله مراتبی به عنوان نقاط کانونی منعکس کننده سنت‌های اسلامی هستند. یانبو به صورت یک محله‌ی یکدست با تنوع زیاد محلی و یکپارچگی انعطاف پذیر فرهنگ عربستان سعودی، سنت‌های اجتماعی و تغییرات شیوه‌ی زندگی توسعه یافته است. تمام این تلاش‌ها برای ایجاد هویت در اجتماع جدید است. فضای باز جلوی منازل دلالت و تأکید بر حریم خصوصی دارد. فضاهای کوچک باز در جلوی منازل

1- Diplomatic Quarter

2- Yanbu

تسهیلات گذران اوقات فراغت را برای ساکنان فراهم آورده است. کوچه های پشت منازل با ردیفی از درختان تزئین شده برای ایجاد محیطی سردتر در مقابل تابستان های طولانی عربستان سعودی است. حریم منازل با فضای سر سبز و معابر از همسایگان جدا و حفظ شده است- (Al-Hathloul et al, 1999:264-8)

نهایت این که ارزش های شهری هویت یافته در الگوهای پراکنش جغرافیایی به صورت نقاط ارزشمند، اعم از تک بنا، مجموعه و محور، و به لحاظ کار کرد و ماهیت در هشت گروه برای شناسایی به شرح زیر در شهر مشهد طبقه بندی شدند و با استفاده از پرسشنامه اطلاعات لازم به صورت سؤالات باز و بسته از شهروندان جمع آوری شد. این ارزش ها عبارت اند از :

۱. ارزش های فرهنگی ، ۲. ارزش های اقتصادی ، ۳. ارزش های کارکردی ، ۴. ارزش های آموزشی ، ۵. ارزش های اجتماعی ، ۶. ارزش های مذهبی ، ۷. ارزش های زیست محیطی ، ۸. ارزش های تاریخی.

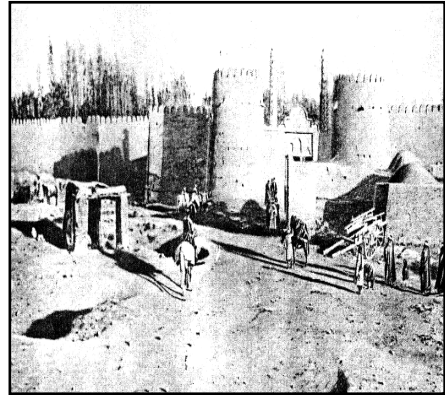
موقعیت جغرافیای و تاریخی شهر مشهد (خلاصه)

مشهد به دلیل سابقه‌ی ۱۲۰۰ ساله تاریخی (امام ، ۱۳۲۷ : ۴۳) و وجود بار گاه حضرت رضا(ع) و موقعیت جغرافیایی و طبیعی (دره‌ها و دشت حاصلخیز کشف رود) ، مسیر ارتباطی جاده ابریشم، از زمان شکل گیری دارای ارزش و اعتبار بوده است. به گونه ای که در حال حاضر دومین کلان شهر ایران و بزرگترین شهر مذهبی کشور با وسعت سیصد کیلومترمربع در سال ۱۳۸۵ بوده است (مهندسین مشاور فرهنگ، ۱۳۸۷ : ۵۲). و جمعیت آن نیز در این سال ۲۴۲۷ هزار تن بوده است. (سازمان حمل و نقل و ترافیک شهرداری مشهد ، ۱۳۸۶ : ۹-۶). مورفولوژی شهر متشکل از بافت های تاریخی و جدید است به گونه ای که بافت محدوده‌ی مرکزی این شهر وسعتی بالغ بر حدود ۱۱۶۸ هکتار را شامل می شود (مهندسین مشاور طاش ، ۱۳۷۰ : ۵۶). و گستره ای از نقاط با ارزش (مجموعه حرم مطهر امام رضا(ع) ، مساجد ، حسینیه ها ، کاروان سراها، بازارها ، دروازه ها ، برج و باروها ، باغات و غیره) اعتبار فرهنگی شهر را غنا بخشیده بود.

اقدامات مداخله جویانه در قالب اجرای طرح‌های نوسازی در داخل محدوده‌ی مرکزی و خارج از آن از سال ۱۳۰۰ به این طرف، منجر به تخریب صدها بنای با ارزش شهری در شهر مشهد شده است. از جمله تخریب ارگ، بارو و دروازه‌های شهر، دهها بازار (کلاه فروشان، زنجیر و غیره)، کاروان سرا، مسجد، حمام، باغ، گورستان و غیره (رهنما و دیگران، ۱۳۸۴، ۶۷). و غنای تاریخی شهر را به حداقل ممکن کاهش داده است. همه این اقدامات با مجوز و ضوابط و مقررات طرح‌های توسعه‌ی شهری که بخش عمده ای از سطح شهر را فرسوده قلمداد کرده‌اند، صورت گرفته است. تفکر نفی گذشته را نه در اندیشه ای لوکوربوزیه (حبیبی، ۱۳۸۱: ۷۵)، پهلوی اول (۲۰-۱۳۱۰) در قالب مدرنیته و نوسازی شهری و مداخله‌ی گسترده در مراکز شهری و احداث خیابان‌های جدید (سعیدی رضوانی، ۱۳۴۴: ۱۸۷)، پهلوی دوم (۵۷-۱۳۲۰) در قالب طرح موسوم به فلکه حضرت در سال ۱۳۵۴ (دیشیدی، ۱۳۷۴: ۶۷) بلکه در طرح‌های تفصیلی مرکز شهر مشهد پس از انقلاب در قالب طرح توسعه‌ی حریم حرم رضوی از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۲ و طرح نوسازی و بهسازی مرکز شهر در سال ۱۳۷۱ (طالش، ۱۳۷۴: ۶۰-۴۵) و دیگر طرح‌ها (طرح میدان شهداء، طرح مجد) قابل پیگیری است.

شکل ۱ سمت چپ نقشه: منزل داروغه‌ی شهر، این بنای با ارزش میراثی ثبتی در مرکز شهر مشهد، در حال حاضر به حسینیه یزدیها تبدیل شده است. به الحاقات نامناسب توجه شود.

شکل ۲ سمت راست: بارو و استحکامات مشهد در دوره قاجاریه، در حال حاضر فقط باید در کتابخانه‌ها جستجو شود.

مأخذ شکل ۱: نویسنده، تاریخ عکس برداری، شهریور ۱۳۸۷

مأخذ شکل ۲: اعتمادالسلطنه، ۱۳۰۱ هـ.ق، ۱۸۲

این که ارزش‌های شهری را در بناهای غیر قابل استاندارد و فرسوده تجربه‌ی سایر کشورها (تصویر ۱، دروازه و باروی شهر بلونیای ایتالیا) و یا در شاخص‌های پیشنهادی وزارت مسکن و شهرسازی ایران جستجو کنیم، تناقضاتی غیر قابل جمع است. و چنین به نظر می‌رسد راه خطایی در طرح‌های توسعه‌ی شهری پیشنهاد شده است. مسیر مطلوب احترام به ارزش‌های هویت یافته و حفاظت و نگهداری از آنها به منظور پاسخ‌گویی به نیاز نه تنها نسل فعلی، بلکه نسل‌های آینده است.

با توجه به جایگاه فرهنگی - مذهبی مشهد و بنیان اقتصاد فرهنگی - گردشگری آن و پذیرایی از میلیون‌ها زائر و گردشگر در سال (هفتصد هزار گردشگر خارجی و حدود بیست و دو میلیون گردشگر و زائران ملی) (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان رضوی، ۱۳۸۵: ۴۵) نتایج شناسایی و حفظ نقاط با ارزش شهری به شرح زیر است:

نتایج شناسایی ارزش‌ها

نتایج حاصل از مطالعه‌ی شناسایی نقاط با ارزش شهری در مشهد در قالب هشت موضوع و سه نوع استقرار محوری، مجموعه‌ای (محوطه‌ای) و تک‌بنایی به شرح زیر است، که به تعدادی از اسامی آنها به ترتیب اولویت اشاره شده است:

۱. نقاط با ارزش مذهبی: ۲۹ نقطه، حرم، خواجه ربیع، خواجه اباصلت، خواجه مراد، مسجد گوهر شاد و غیره؛
۲. نقاط با ارزش گردشگری: ۴۲ نقطه، طرجه، شاندیز، کوهسنگی، پارک ملت، پارک وکیل آباد و غیره؛
۳. نقاط با ارزش بازرگانی: ۴۲ نقطه بازار رضا، بازارین الملی (سپاد)، زیست خاور، الماس شرق، بازار مرکزی و غیره؛
۴. نقاط با ارزش اجتماعی: ۶۵ نقطه، حرم، میدان شهداء، سجاد، احمد آباد، پارک ملت، ثبت احوال و غیره؛
۵. نقاط با ارزش کالبدی: ۷۳ نقطه، الماس شرق، حرم، پروما، زیست خاور، باغ نادر، هتل فردوسی و غیره؛
۶. نقاط با ارزش تاریخی: ۴۳ نقطه، توس، باغ نادری، حرم، خواجه ربیع، خواجه مراد و غیره؛
۷. نقاط با ارزش فرهنگی و آموزشی: ۴۳ نقطه، کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه آزاد مشهد، موزه‌ی حرم، حوزه‌ی علمیه نواب و غیره؛
۸. نقاط با ارزش سیاسی: ۳۰ نقطه، میدان شهداء، حرم، خیابان امام رضا (ع)، خیابان شیرازی، مسجد گوهر شاد و غیره.

رتبه‌بندی نقاط با ارزش در نظر پاسخ‌گویان

یکی دیگر از مسایل مورد سنجش از منظر پاسخ‌گویان اولویت‌بندی موضوعات به لحاظ درجه‌ی ارزش‌مندی آنها بود. برای دست‌یابی به این هدف از طیف لیکرت (رفیع پور، ۱۳۷۰

۲۹۴) برای تعیین اهمیت و اولویت آنها استفاده شد. نتایج حاصل از اولویت بندی موضوعات در جدول زیر مشخص است. همان گونه که از جدول پیداست، موضوع نقاط با ارزش مذهبی در اولویت با بالاترین رتبه قرار گرفته‌اند، پس از آن گردشگری در مرتبه‌ی دوم، بازرگانی و تجارت در مرتبه‌ی سوم و نقاط با ارزش تاریخی در مرتبه‌ی چهارم قرار دارند.

جدول ۱. رتبه بندی محورهای گردشگری بر اساس میزان امتیازات در شهر مشهد

نام موضوع نقاط با ارزش	رتبه	امتیاز
موضوع مذهبی	۱	4.51
موضوع گردشگری	۲	3.91
موضوع بازرگانی	۳	3.86
موضوع تاریخی	۴	3.58
موضوع فرهنگی	۵	3.47
موضوع کالبدی	۶	3.43
موضوع اجتماعی	۷	3.36
موضوع سیاسی	۸	3.00

ماخذ: نویسنده

دسته بندی فضایی نقاط با ارزش

نقاط با ارزش شهری به لحاظ ماهیت و نحوه‌ی اشغال فضا و استقرار جغرافیایی الگوهای مختلفی را نمایش می‌دهند، که از تک بنا و یک مجموعه متشکل از چندین عنصر تا یک محور و در نهایت یک محله و شهر را شامل می‌شود. هریک از این الگوهای استقرار نقش خاصی در هویت بخشی به شهر ایفا می‌نمایند. و نحوه‌ی برخورد برای احیای آنها نیز متفاوت می‌باشد. با توجه به اهمیت موضوع در مجموع

۵۳ نقطه‌ی با ارزش شهری در قالب سه دسته فضایی: ۱. محورها (۱۲ محور)، محوطه‌ها (مجموعه‌ها) (۱۹) (فضا) و ۳- بناهای با ارزش شهری (۲۲ بنا) مشخص شدند که به تفکیک در جداول زیر مشخص شده‌اند. در شناسایی نقاط با ارزش سابقه‌ی احداث، نقش غالب، نوع ارزش و وضعیت نقاط به لحاظ اقدامات مورد نیاز برای مداخله مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۱. **محورهای با ارزش شهری**: در این مطالعه دوازده محور با ارزش شهری از جانب پاسخ‌گویان شناسایی شده‌اند که مشخصات و نقش غالب آنها در جدول زیر به ترتیب اولویت مشخص شده است. همان‌گونه که از جدول پیداست، خیابان امام رضا (ع) مهمترین محور دارای ارزش از نظر پاسخ‌گویان می‌باشد. بنابراین با توجه به ساخت و سازهای ناهماهنگ به لحاظ سبک معماری، بدنه‌سازی، رنگ و نما کاری و منظر شهر و مبلمان شهری ضرورت توجه جدی مدیریت شهری برای حفظ هویت تاریخی و ارزش این خیابان با توجه به قدمت و موقعیت آن در شهر مشهد را می‌طلبد. در مورد سایر محورها نیز ملاحظه‌ی چنین مواردی ضروری است.

جدول ۲. اولویت بندی و نحوه‌ی مداخله‌ی پیشنهادی محورهای واجد ارزش

اولویت در محورها	اولویت در نقاط با ارزش	نام اثر	نوع ارزش	قدمت	نقش غالب	اقدامات و طرح‌های انجام شده و در حال انجام و توضیحات مربوط
۱	23	خیابان امام رضا (ع)	سیاسی	1311	تجاری - اقامتی - مذهبی	بهسازی جداول و پیاده‌روها و اصلاح دور برگردان‌ها از اقدامات پیشنهادی است
۲	24	بولوار سجاد	اجتماعی	1360	تجاری - اجتماعی	زیباسازی محور و ساماندهی آیلند میانی در سالهای مختلف انجام شده است.
۳	27	خیابان احمد آباد	اجتماعی	1335	تجاری - اجتماعی	احداث مسیر دوچرخه و اصلاح تقاطع‌ها از جمله اقدامات آتی است.
۴	29	خیابان جنت	اجتماعی	1320	تجاری - اجتماعی	باز پیرایی شده است

اقدامات آتی براساس طرح بهسازی و نوسازی بافت پیرامون حرم مطهر انجام می شود	تجاری - اقامتی - مذهبی	1300	سیاسی	خیابان شیرازی	30	۵
احداث بوستان عباسقلی خان و اتصال این محور به مجموعه‌ی حرم مطهر از جمله اقدامات در حال انجام است	تجاری - اجتماعی	1077. ق	بازرگانی	عباسقلی خان	39	۶
نیاز مند بازپیرایی (پیاده رو سازی و نماکاری)	تجاری	1309	سیاسی	خیابان خسروی	41	۷
تعریض خیابان و پیاده روها و سایر اصلاحات براساس طرح بهسازی مرکز شهر مشهود صورت می گیرد	تجاری - اقامتی - مذهبی	1309	اجتماعی	خیابان طبرسی	42	۸
احداث تقاطع غیر هم سطح در محل تقاطع امامت - بلوار اندیشه از اقدامات در دست انجام است .	تجاری	1352	اجتماعی	محور آزادشهر	44	۹
اصلاح تقاطع با محور احمد آباد از اقدامات در دست انجام است.	تجاری - اجتماعی	1320	اجتماعی	خیابان راهنمایی	51	۱۰
احداث مسیر قطار شهری و تعریض این محور در امتداد خیابان طبرسی از جمله اقدامات پیشنهادی است.	تجاری	1352	بازرگانی	طلاب	58	۱۱
احداث مسیر زیرگذر قطار شهری و ساماندهی پیاده روها و مسیر دوچرخه از جمله اقدامات انجام شده است.	ارتباطی	1361	تاریخی	محور ملک آباد	65	۱۲

ماخذ: نویسنده

اولویت بندی محوطه‌های با ارزش (مجموعه‌ها) و نوع مداخله پیشنهادی: در این مطالعه نوزده محوطه (فضا) با ارزش توسط پاسخ‌گویان به ترتیب اولویت شناسایی شدند که به ترتیب در جدول زیر مشخص شده‌اند. مهمترین مجموعه‌های با ارزش در این قسمت مجموعه‌ی تاریخی توس، خواجه ربیع، باغ نادری و کوهسنگی‌اند، که نه تنها دارای ارزش تاریخی بلکه گردشگری و اجتماعی نیز می‌باشد. همچنین کاربری موجود آنها و نوع مداخله‌ی پیشنهادی نیز در جدول زیر مشخص شده است.

جدول ۳. اولویت بندی محوطه‌های (مجموعه‌ها) واجد ارزش و نوع مداخله‌ی پیشنهادی

اولویت در فضاهای با ارزش	اولویت در نقاط با ارزش	نام اثر	نوع ارزش	قدمت	کاربری موجود	اقدامات و طرح‌های انجام شده و در حال انجام و توضیحات مربوط
1	2	توس	تاریخی	قرن ۵ و ۶ هجری قمری	گردشگری	در سال‌های مختلف عملیات مرمت و بازپیرایی ساماندهی در بخش‌های مختلف آن صورت گرفته است
2	4	خواجه ربیع	مذهبی	1031 ه.ق	مذهبی - گورستان	طرح توسعه‌ی گورستان قدیمی در ضلع شمالی در دست تهیه است.
3	5	باغ نادری	تاریخی	1342	گردشگری	کف سازی، مرمت و تعمیر واحیای عناصر مختلف در سال‌های ۷۸ و ۸۱ انجام شده است.
4	6	کوهسنگی	گردشگری		گردشگری - پذیرایی	طرح بازپیرایی مجموعه‌ی کوهسنگی در دست اجرا است.
5	11	خواجه مراد	مذهبی	1320	مذهبی - گردشگری	اقدامات انجام شده در راستای ایجاد مرکز زیارتی - سیاحتی از سال ۱۳۶۵ در حال انجام است.

6	13	خواجه اباصلت	مذهبی	1273	مذهبی - گورستان	طرح جامع ساماندهی این مجموعه در سال ۱۳۷۵ تهیه شده است.
7	14	پارک ملت	گردشگری	1345	فضای سبز - تفریحی	طرح بازپیرایی مجموعه‌ی پارک ملت در دست اجرا است.
8	16	میدان شهدا	سیاسی	1316	اداری - تجاری	طرح ویژه میدان شهدا در حال اجراست.
9	20	دانشگاه فردوسی	فرهنگی - آموزشی	1328	آموزشی	طرح های موضعی مربوط به دانشگاههای مختلف در دست اجراست.
10	31	کوهستان پارک شادی	گردشگری	1369	تفریحی	احداث این مجموعه به عنوان یک مجموعه‌ی تفریحی - توریستی ۱۳۶۹ صورت گرفته و اقدامات انجام شده در جهت تکمیل انواع وسایل پذیری و فضا سازهای داخل آن بوده است .
11	33	شهریور 17	بازرگانی	1350	تجاری	دو طرح ترافیکی توسط سازمان ترافیک برای میدان ۱۷ شهریور تهیه شده است
12	38	دانشگاه آزاد	فرهنگی - آموزشی	1361	آموزشی	توسعه‌ی آتی این دانشگاه عمدتاً در شهر گلپه‌ار خواهد بود
13	40	فلکه آب	سیاسی	1308	تجاری	طرح آینده این میدان بر اساس طرح طاش انجام می شود
14	43	باغ ملی	گردشگری	1300	گردشگری	تغییر کاربری بنای وسط باغ به صورت کافه و رستوران از اقدامات انجام شده است.
15	49	بند گلستان	گردشگری	1080	گردشگری	تهیه‌ی طرح ساماندهی فضای اطراف بند گلستان جزو پیشنهادهای شهرداری است.

ساخت و بهره‌برداری این مجموعه در سال ۱۳۷۷ انجام شده و توسعه و گسترش فضای آن و اضافه نمودن انبار کالاهای ... از جمله برنامه‌های آتی مربوط به آن می‌باشد.	بازرگانی	1377	بازرگانی	نمایشگاه بین‌المللی	56	16
اصلاح ترافیکی بر اساس طرح ترافیکی از اقدامات آتی است.	فرهنگی - تجاری	1320	اجتماعی	میدان تقی آباد	60	17
توسعه‌ی این مجموعه در حد اضافه شدن چند بخش تخصصی است.	درمانی	1307	سیاسی	بیمارستان امام رضا	61	18
احداث فضاهای جنبی و ارتقاء کیفیت خدمات از جمله اقدامات اصلاحی است.	گورستان	1355	مذهبی	بهشت رضا	64	19

ماخذ: نویسنده

۲. اولویت بندی بناهای واجد ارزش و نوع مداخله‌ی پیشنهادی: در نتیجه‌ی این بررسی، بیست و دو بنای واجد ارزش از طرف پاسخ‌گویان شناسایی شدند که در جدول زیر به ترتیب اولویت در بین بناها، اولویت در بین نقاط با ارزش، نوع ارزش، قدمت بنا، کاربری موجود و نوع مداخله و اقدامات در حال انجام مشخص شده است. در این قسمت مهمترین بنای با ارزش حرم مطهر حضرت رضا (ع) است. بازار رضا، الماس شرق، زیست خاور و بازار بین‌المللی (سپاد) از مهمترین بناهای واجد ارزش شهری هستند. وضعیت بقیه به همراه نوع مداخله در جدول مشخص است.

جدول ۴: اولویت بندی بناهای واجد ارزش و نوع مداخله‌ی پیشنهادی

اولویت در بناها	اولویت در نقاط با ارزش	نام اثر	نوع ارزش	قدمت	کاربری موجود	اقدامات و طرح های انجام شده و در حال انجام و توضیحات مربوط
1	1	حرم	مذهبی- تجاری	قرن ۲ و ۳	مذهبی	انواع اقدامات نوسازی، مرمتی و بهسازی این مجموعه در سال های متمادی انجام شده و آخرین طرح پیشنهادی مربوط به طرح بهسازی و نوسازی مرکز شهر مشهد است.
2	7	بازار رضا	بازرگانی	1355	تجاری	ایجاد فضای پارکینگ برای کسبه در ضلع جنوبی و شمالی پیرامون بازار.
3	8	الماس شرق	کالبدی	1384	تجاری	ایجاد فضاهاى جنبى جهت افزایش کیفیت مجتمع از اهداف مربوط به این مرکز تجاری است.
4	9	زیست خاور	بازرگانی	1355	تجاری- اقامتی	تغییرات معماری در هنگام اجرا و همچنین استحکام بخشی این مجموعه در حال حاضر اقدامات انجام شده و در حال انجام است.
5	12	بازار سپاد	بازرگانی	1370	تجاری	اجرای پارکینگ طبقاتی مجاور مجتمع از جمله اقدامات مربوط به این مجموعه است.
6	15	مجتمع پروما	کالبدی	1379	تجاری	آغاز به کار این مجموعه در سال ۱۳۸۱ بوده و در طی این سال ها به تدریج فروشگاههای طبقات مختلف تکمیل و شروع به کار نموده‌اند.
7	17	کتابخانه آستان قدس	فرهنگی- آموزشی	1330	فرهنگی	بنای اولیه این کتابخانه در سال ۱۳۳۰ ساخته شده، ولی بنای کنونی در سال ۱۳۶۰ شروع شده در سال ۱۳۷۲ به پایان

رسیده است و در سال ۱۳۷۴ به صورت رسمی افتتاح شده است.						
مرمت گنبد این مسجد در دوره های مختلف صورت گرفته است.	مذهبی	821	مذهبی	مسجد گوهرشاد	18	8
افزوده شدن موزه های مختلف مانند موزه قران ، تمبر ، فرش و موزه تاریخ به موزه آستان قدس در سال های مختلف و ساخت موزه مردم شناسی از اقدامات انجام شده و در دست انجام است.	گردشگری- فرهنگی	1324	فرهنگی- آموزشی	موزه آستان قدس	21	9
فاز جدید بازار مرکزی در سال ۱۳۸۲ ساخته شده است.	تجاری	1370	بازرگانی	بازار مرکزی	22	10
در سال های ۱۳۷۸ و ۱۳۸۲ مرمت ، نورپردازی و کف سازی این مجموعه انجام شده است.	مذهبی	1011.ه.ق	تاریخی	گنبد سبز	26	11
مرمت نورگیر این مجتمع در حال انجام است.	تجاری	1362	بازرگانی	بازار حکیم	28	12
در سال های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹ مرمت این مجموعه انجام شده است.	تجاری	1708.ه.ق	بازرگانی	مصلی	36	13
الحاق فضاهاى جنبى جهت توسعه‌ی حوزه‌ی علمیه از اقدامات پیشنهادی است.	آموزشی- مذهبی	1086.ه.ق	فرهنگی- آموزشی	حوزه علمیه نواب	37	14
اقدامات مرمتی در سال ۱۳۷۸ مهمترین اقدام انجام شده است.	تاریخی	1238.ه.ش	تاریخی	هارونیه	45	15

عملیات بازسازی و مرمت این مجموعه در حال انجام است.	مذهبی	985 ه.ق.	مذهبی	پیر پالان دوز	50	16
ایجاد یک سالن تنها اقدام در جهت توسعه عملکردی این مجموعه است.	گردشگری	1375	کابلدی	هتل هما ۲	52	17
احداث ساختمان جدید در راستای گسترش برنامه های فرهنگی و مذهبی تصمیم متولیان این مجموعه است.	مذهبی	1364	مذهبی	مهديه	54	18
اقدامات مرمتی و اجرای طرح روشنایی و نور پردازی در سال ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ مهمترین اقدامات انجام شده است.	تاریخی	اواخر دوره قاجار	تاریخی	خانه ملک	55	19
تخریب ساختمان قدیمی ضلع غربی و جایگزین نمودن ساختمان های جدید از جمله طرح های آتی است.	اداری	1360	سیاسی	استانداری	59	20
احداث ساختمانی جدید در قسمت جنوبی و هماهنگ بودن آن با طرح میدان شهدا از جمله اقدامات در حال انجام است.	اداری	1332	سیاسی	شهرداری مشهد	62	21
توسعه‌ی کلاس های آموزشی تنها برنامه آتی این مجموعه است.	فرهنگی- آموزشی	1379	فرهنگی- آموزشی	مجمع الغدیر	66	22

مأخذ: نویسنده

۳. رتبه بندی نقاط با ارزش بر اساس اهمیت هریک از موضوعات

در نهایت مجموع نقاط با ارزش شهری در شهر مشهد که پنجاه و سه نقطه‌اند، به ترتیب میزان امتیاز، رتبه بندی و اولویت بندی شده‌اند که با توجه به تعدد آنها در رده نقطه با ارزش، که بالاترین امتیازها را داشته‌اند، مشخص شده است. حرم مطهر، توس، طبقه سه نقطه با

ارزش‌اند که دارای کارکردهای مذهبی، تاریخی و گردشگری هستند. در واقع فرهنگ (مذهب، اعتقادات، باورها، ارزش‌ها و هویت)، تاریخ (میراث) و طبیعت (شرایط طبیعی و جغرافیایی) عوامل عمده‌ای هستند که از دیدگاه پاسخ‌گویان با ارزش تلقی شده است. رتبه بندی نقاط با ارزش تا رتبه‌ی دهم به شرح زیر است:

۱. حرم در رتبه‌ی اول، ۲. توس در رتبه‌ی دوم، ۳. طرقله رتبه‌ی سوم، ۴. خواجه ربیع در رتبه‌ی چهارم، ۵. باغ نادر در رتبه‌ی پنجم، ۶. کوهسنگی در رتبه‌ی ششم، ۷. بازار رضا در رتبه‌ی هفتم، ۸. الماس شرق در رتبه‌ی هشتم، ۹. زیست‌خاور در رتبه‌ی نهم و ۱۰. شان‌دیز در رتبه‌ی دهم.

بررسی ارتباط میان اهمیت نقاط با ارزش بر حسب موضوع در بین پاسخ‌گویان (زایران، کسبه و سایر اقشار)

در این قسمت از لحاظ آماری این فرضیه بررسی شد که آیا اهمیت موضوع‌های دارای ارزش گوناگون در بین گروه‌های پاسخ‌گو (کسبه، سایر اقشار و زایر) برابر است یا خیر؟ این فرضیه را می‌توان به صورت زیر نمایش داد:

$$\begin{cases} H_0: & \text{اهمیت موضوع از نظر سه گروه برابر است} \\ H_1: & \text{اهمیت موضوع از نظر سه گروه برابر نیست} \end{cases}$$

برای تحلیل مقایسه‌ی بین نقطه نظرات زایران، کسبه و سایر اقشار در خصوص اهمیت موضوعات (۸ موضوع) از روش تحلیل آنالیز واریانس مقایسه میانگین‌ها^۱ براساس امتیاز داده شده توسط سه گروه بالا استفاده شد. که نتیجه‌ی آن به صورت خلاصه در زیر آمده است:

۱. ارزش گردشگری: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود ندارد. ولی اهمیت موضوع گردشگری در بین زایران دارای امتیاز بیشتری در مقایسه با گروه‌های دیگر است.

جدول ۵. آنالیز واریانس مقایسه‌ی میانگین‌ها

مقدار احتمال	مقدار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
0.467361	0.7621	5.743	2	11.486	محورها
		7.536	402	3029.314	خطا

پس از انجام این آزمون جدول آنالیز واریانس به صورت زیر حاصل می‌شود. می‌توان گفت که نمرات کسب شده برای محورهای مختلف در سطح ۵٪ معنی دار نیست (P-value=0.467)

جدول ۶. اهمیت محورهای دارای ارزش گردشگری از نظر پاسخ گویان

امتیاز	رتبه	پاسخ گویان
4.158416	۱	زائر یا مسافر
3.971429	۲	کسبه
3.753769	۳	سایر اقشار

مأخذ: نویسنده

همین رویه برای تحلیل رابطه‌ی بین سایر محورها و نقطه نظرات پاسخ گویان به کار برده شده که به شرح زیر است: منتهی از ذکر جداول آماری صرف نظر شده است.

۲. ارزش بازرگانی: تفاوت معنی داری بین نقطه نظرات گروههای مختلف (سه گروه) وجود دارد. و برای کسبه ارزش موضوع بازرگانی در مقایسه با سایر گروهها دارای امتیاز بیشتری است.

۳. ارزش اجتماعی: تفاوت معنی داری بین گروههای مختلف وجود دارد. و اهمیت موضوع اجتماعی ابتدا در بین زائران، سپس کسبه و در نهایت میان سایر اقشار دارای امتیاز بیشتری است.

۴. ارزش کالبدی: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود دارد. و اهمیت موضوع کالبدی ابتدا در بین زایران سپس در میان سایر اقشار و در نهایت میان کسبه دارای امتیاز بیشتری است.

۵. ارزش تاریخی: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود دارد. و اهمیت موضوع تاریخی ابتدا در بین زایران سپس در بین ساکنان و در نهایت میان کسبه دارای امتیاز بیشتری است.

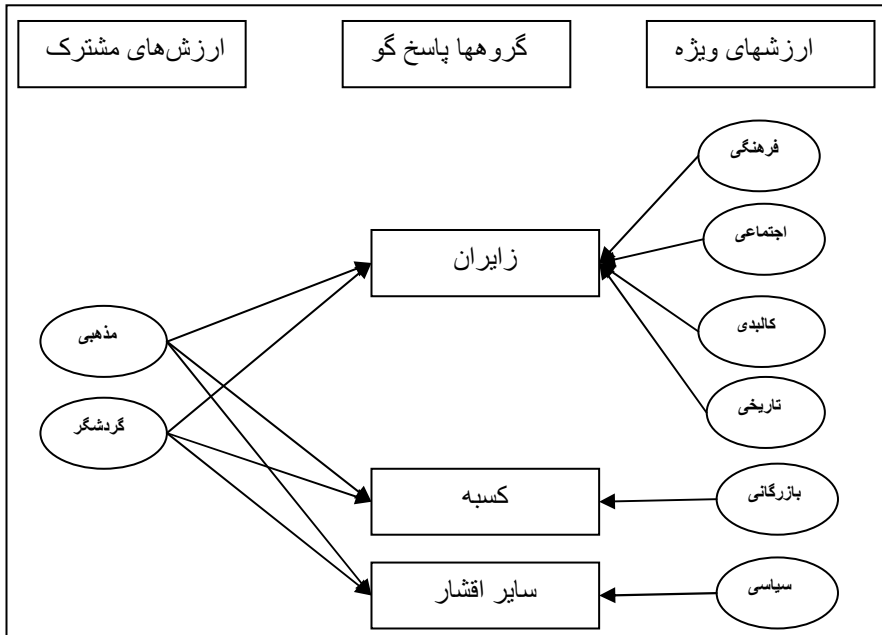
۶. ارزش فرهنگی: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود دارد. و اهمیت موضوع فرهنگی ابتدا میان زایران سپس در بین کسبه و در نهایت در بین سایر اقشار دارای امتیاز بیشتری است.

۷. ارزش سیاسی: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود دارد. و اهمیت موضوع فرهنگی ابتدا در بین سایر اقشار سپس در بین زایران و در نهایت میان کسبه دارای امتیاز بیشتری است.

۸. ارزش مذهبی: تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف وجود ندارد، ولی اهمیت موضوع مذهبی ابتدا در بین زایران سپس میان کسبه و در نهایت در بین سایر اقشار دارای امتیاز بیشتری است (تفاوت امتیازات به لحاظ آماری معنی دار نیست)

نهایت این که در بین زایران ارزش‌های اجتماعی، کالبدی، تاریخی و فرهنگی اهمیت بیشتری نسبت به سایر گروه‌ها دارد. همچنین ارزش بازرگانی برای کسبه اهمیت بیشتری در مقایسه با سایر گروه‌ها دارد. در بین سایر اقشار ارزش‌های سیاسی در مقایسه با سایر گروه‌ها ارزش بیشتری دارد. و در نهایت ارزش‌های گردشگری و مذهبی تفاوت معنی‌داری بین گروه‌های مختلف نشان نمی‌دهد، یعنی دارای ارزش یکسانی هستند. لذا توجه به این دو مقوله در شهر به دلیل توافق عمومی پاسخ‌گویان از ارزش بالایی برخوردار است. نمودار زیر این وضعیت را نشان می‌دهد.

نمودار ۱: مقایسه‌ی موضوعات با ارزش شهری در بین گروههای پاسخ گو در شهر مشهد

جمع بندی

نتایج شناسایی ارزش‌های شهری نشان از گسترش ارزش‌های شهری نه تنها در داخل محدوده‌ی مرکزی و قانونی شهر بلکه به خارج از مرزهای شهر (توس، طبقه و غیره) دارد. مشهد با توجه به جاذبه‌های طبیعی، مذهبی و تاریخی از منابع لازم برای شکوفا کردن اقتصاد گردشگری برخوردار است که زیر شاخه‌ی اصلی اقتصاد فرهنگی یا اقتصاد مسلط قرن بیست و یکم است. تکیه بر حفظ، تقویت و احیاء عناصر با ارزش شهری شناسایی شده در این تحقیق (۵۳ نقطه) در قالب محورها (۱۲ محور)، محوطه‌ها (۱۹ مجموعه) و بناها (۲۲ بنا) و راه حل‌های پیشنهادی برای نحوه‌ی مداخله در فرآیند احیاء این نقاط می‌تواند بر غنای میراثی شهر بیافزاید. در بین نقاط با ارزش شناسایی شده سه نقطه (حرم، توس و طبقه، یعنی مجموعه‌ای از فرهنگ، مذهب، تاریخ و طبیعت) دارای بالاترین امتیاز بودند. و در بین

موضوعات هشت‌گانه‌ی مطالعاتی، توجه به موضوعات مشترک (مذهبی، گردشگری) و به دنبال آن اولویت‌های زیران (چهار موضوع) و در نهایت اولویت‌های شهروندان (کسبه و سایر اقشار) می‌تواند در رونق بخشی به ارزش‌های شهر و همگامی اقتصاد شهر با چشم‌انداز اقتصاد هزاره سوم مؤثر افتاده و از امتیازات محلی برای پیوند با آن استفاده نماید. در فرآیند برنامه‌ریزی تبدیل ارزش‌ها به هویت شهری، علاوه بر توجه به اولویت موضوعات هشت‌گانه‌ی بالا، به طور کلی تکیه بر محورهای: ۱. اقتصاد، ۲. فرهنگ، ۳. تاریخ و ۴. طبیعت، به عنوان اولویت‌های اعتبار بخشی به ارزش‌های هویت یافته ضروری است. همچنین باز تعریفی نو از شاخص‌های پیشنهادی دستگاه‌های اداری برای شناسایی بافت‌های فرسوده به منظور جلوگیری از نابودی بافت‌های قدیمی شهرها به منظور حفظ تنوع ارزش‌های شهری، اعم از: تاریخی، طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و مذهبی و افزایش جذابیت برای گردشگران لازم و ضروری است.

نتیجه‌ی نهایی دیگر این است که علاوه بر شناسایی نقاط بالا از طریق نظر سنجی، نقاط با ارزش دیگری در شهر وجود دارند که از دید شهروندان پنهان مانده‌اند، مانند حمام شاه، مسجد شاه و بسیاری از منازل و مراکز تجاری و آموزشی قدیمی مانند، سرای عزیزالله اف، منزل داروغه، حمام‌ها، کنیسه‌ها، کلیساها، آب انبارها، مصلی پایین خیابان و غیره. بنابراین بهره‌گیری از سایر روش‌ها از جمله مطالعات اسنادی و مشاهده میدانی از راه‌های دیگر شناسایی نقاط با ارزش شهری هستند که در تحقیقات آینده مورد توجه قرار گیرند (گرچه در این تحقیق با توجه به تجربه و تخصص موجود تا حدی به آنها توجه شده است).

توضیحات

۱. این مقاله نتیجه پژوهشی است که با همکاری سازمان زمین و مسکن و شهرسازی خراسان رضوی و گروه مطالعات شهری و منطقه‌ای جهاد دانشگاهی مشهد انجام گرفته است. در انجام این تحقیق کارشناسان زیادی همکاری داشته‌اند که بدین وسیله از زحمات آنها به ویژه آقایان غلامرضا عباس زاده، مصطفی امیر فخریان، حسین آقا جانی و خانم معصومه توانگر تقدیر و تشکر می‌شود.

منابع و مأخذ:

۱. اعتماد سلطنه، محمد حسین خان (۱۳۰۱ هـ.ق)، *سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار*، تهران.
۲. الله بیگی، فرانک (۱۳۸۴)، *سنجش تکمیلی، علوم اجتماعی، انتشارات سنجش*، تهران.
۳. امام، سیدمحمد کاظم، (۱۳۳۷)، *مشهد طوس*، کتابخانه ملی، ملک، تهران.
۴. بیانکا، استفانو (۱۳۶۹)، *"بازسازی یا مثله‌کردن شهرها"*، مترجم، ع. بیرانوند، مجله پیام یونسکو، تهران، بهمن.
۵. توسلی، محمود (۱۳۷۱)، *طراحی دریافت قدیم شهرهای ایران*، وزارت مسکن و شهرسازی.
۶. چلبی، مسعود (۱۳۸۳)، *چارچوب مفهومی، پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان*، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۷. حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۳)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران، چاپ دهم.
۸. حبیبی، سید محسن، مقصودی، ملیحه (۱۳۸۱)، *مرمت شهری*، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
۹. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۰)، *کندو کاوها و پنداشته‌ها*، شرکت سهامی انتشار، تهران.
۱۰. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۷)، *توسعه و تضاد*، شرکت سهامی انتشار، تهران.
۱۱. ریشه، گیر (۱۳۷۷)، *تغییرات اجتماعی*، مترجم، منصور وثوقی، نشر نی، تهران.
۱۲. ریشه، گی، (۱۳۸۷)، *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی*، مترجم: هما زنجانی زاده، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران.
۱۳. رهنما، محمد رحیم (۱۳۷۵)، *"معرفی و ارزیابی تئوری اصالت بخشی در فرآیند احیای بافت‌های قدیم شهری (نمونه: محله‌ی سرشور مشهد)"*، مشهد، فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیایی، شماره پیاپی ۴۲، پاییز.
۱۴. سازمان مسکن و شهر سازی خراسان رضوی (۱۳۸۴)، *آرشیو مصوبات کمیسیون ماده ۵*.
۱۵. سازمان حمل و نقل و ترافیک شهرداری مشهد، ۱۳۸۶، *سومین آمارنامه حمل و نقل شهر مشهد*، دفتر مطالعات حمل و نقل، مشهد.
۱۶. سعیدی رضوانی، عباس (۱۳۴۴)، *"مقدمه بر جغرافیای مشهد"*، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، شماره اول، بهار.

۱۷. سلطان زاده ، حسین (۱۳۷۲)، *فضاهای شهری در بافت های تاریخی ایران* ، دفتر پژوهش های فرهنگی با همکاری شهرداری تهران ، تهران ، چاپ دوم.
۱۸. شکویی، حسین (۱۳۵۴)، *جغرافیای شهری* ، جلد دوم ، دانشگاه تبریز.
۱۹. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۳)، *با شهر و منطقه در ایران*، چاپ سوم، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
۲۰. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۵)، *"جایگاه هویت ملی در برنامه های مدیریت شهری ایران"*، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، مشهد.
۲۱. طالش ، مهندسین مشاور (۱۳۷۴) ، *خلاصه گزارش مطالعات انجام شده طرح نوسازی و بازسازی مرکز شهر مشهد*.
۲۲. فلامکی ، منصور (۱۳۸۴)، *نوسازی و بهسازی شهری* ، سازمان مطالعه و تدوین کتاب علوم انسانی دانشگاه (سمت) ، تهران.
۲۳. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۴)، *عصر اطلاعات، اقتصاد و جامعه و فرهنگ*، جلد دوم، طرح نو، تهران.
۲۴. کلانتری حسین آباد ، حسین ، احمد پور ، احمد (۱۳۸۵)، *فنون و تجارب مرمت بافت های تاریخی شهرها* ، انتشارات جهاد دانشگاهی ، تهران ، چاپ دوم
۲۵. گرهارد دلنسکی / جین لنسکی (۱۳۶۹)، *سیر جوامع بشری*، مترجم، ناصر موفقیان، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی ، تهران.
۲۶. ماتی لیکیار دوپول (۱۳۶۹)، *"از بخارست چه مانده است"*، مترجم، ع. بیرانوند، مجله پیام یونسکو، شماره ۲۴۸ ، بهمن ماه ، صص ۷-۲.
۲۷. معین، محمد (۱۳۶۲)، *فرهنگ فارسی معین*، انتشارات امیرکبیر، تهران.
۲۸. معین ،محمد (۱۳۷۱) *فرهنگ فارسی معین* انتشارات امیرکبیر، تهران ، جلد ۱ ، ۱۹۹.
۲۹. مهندسین مشاور فرهاد، (۱۳۸۴)، *طرح جامع شهر مشهد*، وزارت مسکن و شهرسازی.
۳۰. وزارت مسکن و شهر سازی ، *سازمان عمران و بهسازی شهر (مادر تخصصی)* ، مصوبه ۱۳۸۳/۳/۱۶ ، شورای عالی معماری و شهرسازی ایران ، عنوان مطالعه : تعیین محدوده بافت های فرسوده ی شهرها.
۳۱. ونوس ، داور ، دانایی فرد ، حسن (۱۳۸۱) *فرهنگ جامع مدیریت* ، انتشارات صفار - اشراقی ، تهران.

32. Al-Hathloul, Saleh, Mughal, Muhammad .Aslam (1999) *Creating identity in new communities : case studies from Saudi Arabia*, Landscape and urban planning, 44 , pp199-218
33. Legates, Richard T. and Frederic Stout (2002): *Modernism and early Urban Planning*, the City Reader, New York, 2rd edition.
34. Merrett, Kathryn, Chase, (2001) *A history of Edmonton city market, 1900-2000: urban value and urban culture*, Calgary :University of Calgary Press.
35. Peterson, W.T. and C.B. Miller, (2005) *Cross-shelf life-stage segregation and community structure of the euphausiids off central Oregon (1970–1972)*, Deep Sea Research Part II: Topical Studies in Oceanography , Volume 52, Issues 1-2, , pp. 289-315
36. Stead, Dominic, Hopp enbrouwer Eric (2004), Promoting an Urban Renaissance in England and the Netherlands, Cities Vol. 21 .NO.2.
37. Wehmeier ,Sally (2005), *Oxford Advanced Learner Dictionary*, Oxford. University press, U.K